

Вальтер СКОТТ

АЙВЕНГО

Переклад з англійської Марії ГОЛОВКО

Київ
"ЗНАННЯ"

Глава I

*І говорили, ввечері йдучи,
Свиней додому ситих женучи,
Що нехотя верталися у хлів
Й обурено вищдали між полів.¹
Гомер, "Одіссея"*

У давні часи безкрай ліс вкривав славні береги веселої Англії, що зрошувалися рікою Дон: дерева заповнили майже всі пагорби й долини, які лежали між Шеффілдом і привітним містечком Донкастер. Залишки цього старовинного лісу досі можна знайти в благородних замках Вентворта, у парку Ворнкліфа й навколо Ротергема. Саме тут, за переказами, колись полювали на легендарного вонтлійського дракона; тут відбувалися найзапекліші бої часів Війни Червоної та Білої троянд²; саме цей край славився ватагами хоробрих розбійників, чиї звитяги оспівуються в англійських піснях.

---

¹ Тут і далі — переклад епіграфів Олени Ломакіної, якщо не зазначено інше. (Прим. ред.)

² Війна Червоної та Білої троянд (1455—1487 рр.) — низка міжусобних війн між двома гілками королівського роду Плантагенетів: Ланкастерами (на емблемі дому зображена червона троянда) та Йорками (біла троянда). Завершилася утвердженням на англійському троні династії Тюдорів. (Тут і далі — прим пер.)

І якраз тут розгортатимуться події нашого роману, по часу ж вони охоплюватимуть кінець правління Річарда I¹, на чие повернення з тривалого полону вірні піддані вже й не наважувалися сподіватися, доведені до відчаю постійними утисками знаті. Феодали, які досягли нечуваної могутності за правління Стефана та яких його наступник, розсудливий Генрі II, було повернув під підпорядкування короні, тепер з подвійним завзяттям взялися поновлювати свої прадавні права. Не звертаючи ані найменшої уваги на слабкі спроби Англійської державної ради взяти ситуацію під контроль, вони укріплювали свої замки, збільшували кількість підданих, перетворювали всіх довкола на своїх васалів і всіма доступними засобами намагалися зібрати під своїм командуванням таке військо, яке дало б їм змогу пережити загальнонаціональні потрясіння, що, судячи з усього, були неминучими.

Становище малоземельних джентрі², або, як їх тоді називали, “франклінів”, котрі, згідно з англійськими законами та уставами, мали б зберігати свою незалежність від феодалної тиранії, було дуже сумнівним. Якщо, а найчастіше саме так і траплялося, вони ставали під протекцію одного з місцевих “князьків”, визнавали на своїй землі феодалну адміністрацію або ж зв’язували себе договорами про співпрацю та взаємний захист, за якими зобов’язувалися підтримувати феодала в усіх його військових починаннях, їх справді на деякий час залишали в спокої. Однак для цього доводилося жертвувати такою дорогою кожному англійському серцю свободою й наражатися на ризик бути втягнутими у нерозважливі військові конфлікти, продиктовані амбіціями їхнього протектора. Щоправда, великі барони володіли такою незмірною кількістю вигадливих інструментів для утисків і насадження своєї волі, що їм ніколи не бракувало ні бажання, ні приводу залякувати й переслідувати, нерідко залишаючи на межі розорення менш могутніх сусідів, які не визнавали їх-

---

¹ *Річард I* — король Англії у 1189—1199 рр.; за свої військові звитяги отримав прізвисько Річард Левове Серце; брав участь у Третньому хрестовому поході.

² *Джентрі* — нетитуловані дрібні або середні феодали.

ньої влади і намагалися зберегти самостійність, наївно вірячи, що, не вступаючи в конфлікти і суворо дотримуючись законів, зможуть захистити себе від їхніх зазіхань.

Посиленню тиранії знаті й поглибленню страждань нижчих верств населення значною мірою сприяло завоювання Англії норманським герцогом Вільгельмом¹. Чотирьох поколінь і то не вистачило, щоб змішати кров норманів та англосаксів чи на основі єдиної мови та спільних інтересів об'єднати дві ворожі раси, одна з яких досі впивалася перемогою, а інша — стогнала, пожинаючи плоди поразки. Після перемоги у битві при Гастінгсі уся влада цілковито зосередилася в руках нормандської знаті, і вона, як запевняють нас історики, не боялася цією владою орудувати. Цілі роди саксонських принців та вельмож, лиш за поодинокими винятками, знищувалися або ж позбавлялися своїх володінь; і лише жменька саксонців, та й то здебільшого дрібні або середні власники, досі володіла землею своїх батьків. Політика королівства була спрямована на те, щоб усіма можливими засобами, законними чи ні, послабити ту частину населення, яка плекала закоренілу ненависть до завойовників. Усі норманські монархи демонстрували відверту прихильність до своїх нормандських підданих; мисливські закони та чимало інших уставів, так само чужих набагато помірнішому й ліберальнішому саксонському законодавству, повисли на шиях поневолених саксів, обтяжуючи й без того важкі кайдани феодалного рабства, в які їх закували. При дворі та в замках найзнатніших дворян, де намагалися дотримуватися аристократичних порядків, послуговувалися виключно нормано-французькою мовою; тією ж мовою подавалися скарги й виносилися вирoki в судах. Одним словом, французька вважалася мовою знаті, лицарства і навіть правосуддя, а більш грубувата й емоційна англосаксонська залишалася прерогативою селян і черні, які тільки її і знали. Та все ж вимушене спілкування між хазяями землі й пригнобленим народом, який цю землю об-

---

¹ *Вільгельм I Завойовник* очолив похід норманів на Англію в 1066 р., у результаті якого вдалося утвердити норманське панування над Англією.

робляв, призвело до поступового формування діалекту, що являв собою своєрідну суміш французької та англосаксонської мов і за допомогою якого обидві сторони могли порозумітися між собою. Саме це мовне явище, породжене більше необхідністю, ніж бажанням, і лягло в основу сучасної англійської мови, у якій змішалася мова переможців і переможених і яка відтоді значно збагатилася завдяки запозиченням з класичних мов та мов народностей південної Європи.

Я вважав за доцільне донести до відома читача ці факти, щоб нагадати йому, що, хоч після правління Вільгельма II і аж до часів Едварда III не відбувалося жодних масштабних історичних подій, як-то війн чи повстань, які б сприяли поглибленню прірви між норманами та англосаксами, національні розбіжності між ними та їхніми завойовниками, а також спогади про своє колишнє привілейоване становище на противагу теперішньому пригнобленому не давали зажити нанесеним Вільгельмом Завойовником ранам і підживлювали ворожнечу між нащадками переможців-норманів та переможених саксів.

Над порослою травою просікою в тому лісі, про який ми згадували на початку глави, сідало сонце. Сотні коренастих дубів з широкими, розлогими кронами, які, мабуть, були свідками ще величних походів римських солдат, розкинули свої покручені віття-ручища над густим килимом соковитої зеленої трави. Подекуди між ними вплелося гілля буків, падуку і низькорослих кущів, та так тісно, що їхнє шатро майже повністю поглинало прямі промені призахідного сонця. Місцями дерева розступалися, утворюючи довгі, звивисті лабіринти з просік, що радували око, а уява малювала в кінці цих алей ще непрохідніші лісові хащі. Тут червоні сонячні промені, заламуючись, кидали безбарвне світло на розщеплені віття й порослі мохом стовбури дерев, а іноді пробивалися далі, й то тут, то там латки дерну спалахували сяйвом. На чималій галявині, що утворилася посеред просіки, схоже, раніше проводили свої священні ритуали друїди: у її самісінькому центрі височів пагорб незвично правильної форми, так що здавалося, що його насипали люди; і на

вершині цього пагорба збереглася частина кола з величезних необтесаних каменів. Сім із них стояли вертикально, решта ж були повалені — скоріше за все руками якогось новонаверненого християнина — і тепер лежали, розпластавшись біля свого колишнього місця або ж скотившись по схилах пагорба. І лише один велетенський камінь докотився до самого підніжжя і перегородив шлях маленькому струмку, що огинав священний пагорб, подарувавши спокійному й мовчазному потічкові тоненький дзюркотливий голосок.

Довершували цей пейзаж дві людські постаті, які, судячи з їхнього одягу та зовнішнього вигляду, належали до того типу приривчених до дикої місцевості селян, яких у ті давні часи частенько можна було зустріти в лісах Західного Йоркширу. Старший з чоловіків мав суворий, жорстокий і неприступний вигляд. Одяг його був найпростіший з тих, який тільки можна уявити: щільна куртка з рукавами, зшита з вичиненої шкіри якоїсь тварини. Хутром вона була вивернута назовні, але від частого носіння воно так затерлося, що по тих кількох клаптях, що лишилися, важко було визначити, якій саме тварині воно належало. Сягаючи від шиї й до колін, ця первісна одіж заміняла чоловікові всі інші складові вбрання. Отвір навколо шиї був якраз достатньої ширини, щоб крізь нього можна було просунути голову, що вказувало на те, що цю одіж вдягали через голову, як сучасну сорочку чи стародавню кольчугу. На ногах у нього були сандалі, виготовлені з ременів зі шкіри дикого кабана, інші тонкі шкіряні ремені обвивали гомілки, залишаючи коліна голими, як у шотландських горців. Щоб куртка ще щільніше прилягала до тіла, на талії вона стягувалася широким шкіряним поясом з латунною пряжкою. З одного боку до пояса кріпилася торбина, а з іншого — баранячий ріг, оснащений мундштуком, у який потрібно було дути. Також до пояса кріпився один з тих довгих, загострених з обох боків ножів з руків'ям із буйволячого рогу, які виготовлялися неподалік від тої місцини і вже у ті часи звалися "шеффілдськими струганками". Непокриту голову чоловіка захищало хіба що густе, геть сплутане волосся, яке на сонці вигоріло до іржавого, темно-чер-

воного кольору, контрастуючи з відрослою бородою жовтуватого чи навіть бурштинового відтінку. Залишався ще один предмет його гардеробу — надто диковинний, щоб залишити його без уваги. То було мідне кільце, схоже на собачий нашийник, от тільки без застібки, воно було наглухо запаяне навколо шиї чоловіка — досить широке, щоб не заважати йому дихати, і водночас досить вузьке, щоб він не міг його зняти, хіба що розпилявши. На цьому чудернацькому намисті саксонськими літерами було вигравіювано такий напис: “Гурт, син Беовульфа, раб від народження, власність Седрика Ротервудського”.

На одному з повалених друїдських монументів неподалік від свинопаса, адже саме такою була професія Гурта, сидів чоловік з виду років на десять молодший. Одяг його за своєю суттю мало чим відрізнявся від вбрання його товариша, хіба що був виготовлений з кращого матеріалу і мав ще чудернацькіший вигляд. Його куртка була яскраво-фіолетового кольору, і, схоже, хтось намагався прикрасити її гротескним різнокольоровим орнаментом. Поверх куртки на ньому був одягнутий короткий плащ, який сягав лише трохи нижче пояса. Пошитий він був з багряної тканини, хоч тепер і був добряче перемазаний землею, та мав яскраву жовту підкладку. А що цей плащ можна було носити, перекинувши через плече або ж повністю загорнувшись у нього, бо шириною він явно компенсував довжину, це перетворювало його на доволі цінний предмет гардеробу. На руках у чоловіка були тонкі срібні браслети, а на шиї — срібний нашийник з написом: “Вамба, син Безмозкого, раб від народження, власність Седрика Ротервудського”. На ногах у нього були такі ж сандалі, як і в товариша, але замість шкіряних ременів на литках було щось на кшталт гетр: одна червона, а інша — жовта. На голові його була шапка, до якої кріпилося безліч маленьких дзвіночків, не більших за ті, що чіпляють на шию соколам. Варто було йому хитнути головою, як дзвіночки починали дзеленчати, а що він рідко залишався в одній і тій самій позі більш як хвилину, дзеленьчання майже не припинялося. По краях шапки було пришито обідок із цупкої шкіри, верхній край якого був оздоблений ажурним візерунком, через

що вона скидалася на діадему. З-під обідка звисав продовгуватий мішечок і спадав на одне плече, нагадуючи старомодний нічний ковпак, цідилок або ж головний убір сучасних гусарів. Саме до цього мішечка й кріпилися дзвіночки. Це, а також форма головного убору, на додачу до дещо безумного, і разом з тим хитрого виразу на обличчі, видавали у чоловікові представника касты домашніх клоунів чи то блазнів, яких багатії тримали в своїх маєтках, щоб вони розважали їх упродовж довгих годин, які їм доводилося проводити в чотирьох стінах. Як і в його товариша, до пояса блазня кріпилася торбинка, але в нього не було ні рога, ні ножа, адже давати гострі предмети представнику його професії вважалося небезпечним. Натомість він мав при собі дерев'яний меч, схожий на той, за допомогою якого арлекін нині творить чудеса на сцені.

Зовнішність обох чоловіків та їхня манера триматися були ще відміннішими, ніж їхня одіж. Раб, чи то пак невільник, стояв, втупивши погляд у землю, — похмурий і насуплений. У всій його постаті читалося пригнічення, яке можна було б прийняти за збайдужілість, якби не вогонь, що час від часу спалахував у його червоних очах: за показною понурою таїлося чітке усвідомлення свого пригнобленого становища та прагнення чинити опір. Вамбине ж обличчя, як і личить представникам його професії, натомість, виражало розсіяну цікавість, а постійна зміна пози свідчила про невгамовність і нетерплячість; окрім того, він справляв враження людини, цілком задоволеної своїм становищем і виглядом. Між собою вони розмовляли англосаксонською мовою, яка, як ми вже зазначали раніше, була прерогативою нижчих класів, за винятком хіба що норманських солдатів та найближчої свити поважних феодалів. Однак їхня розмова в оригіналі матиме мало сенсу для сучасного читача, тому ми подаватимемо її в перекладі.

— Святий Вітольде, прокляни цих бісових свиней! — примовляв свинопас, гучно дуючи в ріг, щоб зібрати до купи своє стадо, яке розбрелося хто куди і, хоч тепер відповідало на його поклик таким само гучним порохкуванням, не поспішало переривати соковитий банкет з букових горішків і жолудів, на яких

вони й жиріли; а деякі свині, вимазавшись у грязюці, розпласталися на болотистому березі струмка і навіть не думали відповідати на сигнал свого пастуха. — Святий Вітольде, прокляни цих бісових свиней і мене разом з ними! — лаявся Гурт. — Я буду не я, якщо до ночі котрусь із них не зцапає двоногий вовк. До мене, Ікло! До мене! — якомога гучніше закричав він до вовкуватого на вигляд, кошлатого собаки, схожого на лерчера, суміш мастифа і грейгаунда, який бігав, накульгуючи, довкола, буцімто намагаючись підсобити хазяїнові з упертими льохами; та натомість, чи то через неправильне тлумачення хазяїнових сигналів, чи то через невмілість, або ж за якимось злим умислом, тільки ще більше розганяв їх по паші, погіршуючи те лихо, якому він якраз і мав запобігати. — А щоб чорт тобі всі зуби повибивав! — сердився Гурт. — І всіх напастей ліснику цього лісу, що відтинає пазурі собакам, роблячи їх непридатними для роботи! Вамбо, будь другом, вставай і підсоби мені! Зайди з того боку пагорба, щоб опинитися проти вітру; от побачиш, вони підуть поперед тебе, мов невинні ягнята.

— Я порадився зі своїми ногами, — сказав Вамба, і не думаючи рушати з місця, — і вони одногolosно вирішили, що таскати мої важкі обладунки через це болото буде виразом зневаги до моєї монаршої персони і мого вишуканого гардеробу, тому, Гурте, раджу тобі відкликати Ікло і полишити стадо на милість долі. Зрештою, яка різниця, зустрінуть вони її від рук мандрівних солдат, розбійників та пілігримів чи ще до світанку так або інакше будуть наведені в норманів, тобі ж на радість, між іншим.

— Щоб свиня і перекинулася нормандцем? — перепитав Гурт. — Доведеться це мені розтлумачити, Вамбо, бо мій мозок надто тупий і роздратований, щоб розбиратися у твоїх загадках.

— Як ти звеш тих рохкаючих звірів, що гасають тут на чотирьох ногах? — запитав Вамба.

— Свинями, тупако, свинями, — відповів пастух. — Це кожен дурень знає.

— А “свиня” — гарне саксонське слово, — вів далі блазень. — А як ти звеш свиню після того, як з неї здерли шкуру, розібрали, порізали на частини й підвісили за ноги, ніби зрадника?

ЗМІСТ

Глава I.....	3
Глава II.....	13
Глава III	27
Глава IV.....	35
Глава V	44
Глава VI.....	54
Глава VII.....	69
Глава VIII	83
Глава IX	95
Глава X.....	106
Глава XI	117
Глава XII	126
Глава XIII	138
Глава XIV	149
Глава XV.....	159
Глава XVI	165
Глава XVII	178
Глава XVIII	184
Глава XIX	193
Глава XX	201
Глава XXI	209
Глава XXII.....	219
Глава XXIII.....	228
Глава XXIV	237
Глава XXV	249
Глава XXVI.....	258
Глава XXVII.....	266
Глава XXVIII.....	286

Глава XXIX.....	300
Глава XXX.....	313
Глава XXXI.....	322
Глава XXXII.....	338
Глава XXXIII	353
Глава XXXIV.....	368
Глава XXXV.....	378
Глава XXXVI.....	392
Глава XXXVII	401
Глава XXXVIII	415
Глава XXXIX	425
Глава XL.....	439
Глава XLI.....	458
Глава XLII	468
Глава XLIII	483
Глава XLIV	496